

О.В. Мончак
(м. Київ)

РОЛЬ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ У ДОЛІ РОДИНИ І.ФРАНКА

Зазначаючи про доленосні для нашого народу історичні події початку ХХ ст., зокрема Першу світову війну та Українську національно – демократична революція 1917–1921 рр., які були роками "обудження й зриву нації", та водночас роками "наших фатальних історичних хиб і національної сліпоті", Є.Маланюк дуже точно наголосив, що тоді "трагічно відчувалася неприсутність саме Франка". Він із боєм писав про те, що, почувши це ім'я, кожен знімає шапку, тобто тут діє якийсь "інстинкт величі", але "визнавана і відчувана, велич Франка залишається для надто багатьох книгою за сімома печатями, яку мало хто намагається читати"¹. Драматизм ситуації поглиблювався тим, що впродовж більш як половини минулого століття творчість письменника, вагома частина його спадщини перебували не просто за символічними сімома печатями, а за цілком реальними замками "спецхранів".

Актуальною залишається і проблема впливу Великої війни на долю родину І.Франка.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у тому, щоб спробувати через призму макроісторичних подій, таких як Перша світова війна, висвітлити деякі сторінки біографії родини Великого Каменяра.

У багатомісячній історії України Перша світова війна 1914–1918 рр. є однією з тих сторінок, коли стався злет національного духу, могутній вибух визвольної енергії, які на довгі роки визначили розвиток суспільно-політичної думки й зумовили непереможне прагнення до самовизначення в складних умовах бездержавності. За своїми масштабами та суспільно-політичною значимістю війна була тим феноменом історії, що став детонатором визвольних процесів у країнах Європи, і Україні зокрема. З народів Романівської та Габсбурзької імперій українці першими вступили у збройну боротьбу за національну державність й останніми її припинили. Перша світова війна ввійшла у долю сотень тисяч родин, не оминувши своїм полум'ям і родини видатних мислителів і національних діячів України, як Наддніпрянської так і Західної².

Подружжя Івана Франка й Ольги Хоружинської оформилося церковним шлюбом у Києві в 1886 р. Через рік у 31-річного чоловіка і 23-річної дружини народився їх первісток – син Андрій (1887–1913 рр.), названий на честь апостола Андрія Первозванного. Далі пішли Тарас (на честь Тараса Шевченка, 1889–1971 рр.), Петро (на честь апостола Петра, 1890–1941 рр.) й Анна (на честь матері Богородиці Марії, 1892–1988 рр.)³.

Батьки бажали своїм дітям добра. Однак, на жаль, війна не оминула дітей родини Івана Яковича та Ольги Федорівни.

Австро-Угорщина однією з перших втягнулася у вир світової війни. А створена в Львові Головна українська рада активно закликала галичан виступити проти російського царату.

Початок Першої світової війни застав І.Франка у с. Криворівні на Гуцульщині, куди він їздив відпочивати на літо, одного, без родини. За спогадами його знайомого О.Волянського, письменник 1 серпня 1914 р. отримав телеграму від сина Тараса, "аби приїздив, бо закликаний до війська він покидає Львів", й уже 2 серпня спробував повернутися додому, але не зміг: через оголошену мобілізацію на залізницях вже з перших днів не приймали приватних пасажирів⁴. Зміг він повернутися лише 26 серпня 1914 року в будинок, де не було нікого з рідних.

Дружина, Ольга Федорівна, ще 17 грудня 1914 р. була віддана до лікарні для душевнохворих. Важка психічна хвороба, що розвинулася за рік, іншої ради, очевидно не давала. Пробыла вона там довгих три роки, вийшла звітлія аж після смерті І.Франка⁵.

Син Тарас після закінчення класичної гімназії записався на вищі студії у Львівський університет, з якого перейшов до Віденського університету. Під час Першої світової війни служив в австрійському війську⁶. Маючи вищу освіту, отримав звання поручика. Тричі переніс тиф і "три рази це спасало йому життя, хоч рівночасно позбавило його всіляких відзнак та підвищень рангів"⁷. Згодом Т.Франка посилають на російсько-австрійський фронт, спершу як перекладача, потім – на службу "при бездротовому телеграфі", а в кінці з дуже небезпечним завданням "братання". Деякий час Т.Франко був редактором часопису "Стрілецька думка", його статті не раз з'являлися на сторінках армійської преси. З створенням УГА він увійшов до складу другого корпусу⁸.

Третій син – Петро народився у с. Нагуєвичах, де й батько. Набуті змалку риси, прекрасні якості порядної людини він зберіг на все життя⁹. Петро активно діяв у січовій організації. Він став одним із засновників львівського молодіжно-спортивного товариства "Пласт".

Українські січові стрільці (УСС) – одне з яскравих явищ Першої світової війни на теренах України – являло собою полкове формування елітної української регулярної військової частини в лавах австрійської армії. Формування бойового легіону УСС розпочалося з перших днів війни і було ініційоване лідерами Головної української ради. Вступ до нього провадився на цілком добровільних засадах. Основний контингент становили молоді вихованці воєнізованих українських організацій: спортивно-громадської – "Сокіл", пожежної – "Січ", – молодіжно-спортивного товариства "Пласт". Формувався легіон у місті Стрий на Львівщині.

Останній період у житті й самого Івана Яковича буде пов'язаний з цим національним військовим формуванням, про що буде сказано далі.

На початку серпня 1914 р. Петро телеграфував до батька:

"...Вирішив я записатись до легіону Українських січових стрільців, який формується нині в нашому місті". – "Роби, синку, як знаєш. Може, дійсно, ця війна, на решті, принесе нашій Україні волю", – відповів Каменярь¹⁰.

...Невдовзі російські війська наблизилися до Львова. Петро залишав місто з тяжким серцем: мати була у лікарні, Тарас пішов до війська, Анна виїхала до Києва. Отож, хворий Іван Франко, що мав приїхати, залишався в Львові один (Андрій після тяжкої хвороби помер).

У Центральному державному історичному архіві України в Львові зберігається чимало фронтових документів, які характеризують сина Каменяря як відважного воїна. Серед них представлення його до бойових нагород.

В кінці 1915 р. після окопного життя командир стрілецької чоти потрапив у романтичний світ авіації, поява якої на полях битв стала однією з особливостей Першої світової війни. Він був із когорти тих сміливців, які проклали шлях у небесні простори. Зарахований спочатку на курси техніків, він домігся переведення в групу підготовки льотчиків, де з великим завзяттям та енергією вивчав авіаційну техніку¹¹.

Поет наполегливо готував себе для повітряних боїв, вивчав і освоював фігури вищого пілотажу. У кінці курсу він успішно виконав "мертву петлю" та відчув себе справжнім льотчиком. Іспити Петро здав блискуче й виїхав на фронт. Коли прибув до збірного пункту УСС у Відні, його застала смутна звістка про смерть батька. Він негайно вирушив до Львова і приїхав туди в день похорону. Після похорону Петро виїхав на фронт.

Невдовзі після Листопадових подій 1918 р він перейшов на службу в Українську

галицьку армію, де почав командувати авіазагоном та став референтом у справах авіації¹².

Не було з батьком його донечки Анни, котра напередодні війни, наприкінці червня, на запрошення тітки Олександри Ігнатович, поїхала до Києва доглядати за нею (з початком бойових дій працювала сестрою милосердя в київському військовому шпиталі).

З окупацією російської армії Львова за долю І.Франка тривожилося багато його знайомих. "В мене тільки й думки, що про Вас..., що з Вами діється у Львові?" – писала поетові з Харкова письменниця Х.Алчевська 27 вересня 1914 р.¹³ Тривога її була не марною. Адже відразу зі вступом російської армії – "визволительки" до Львова в місті почалися суцільні арешти українських діячів. Поширилися чутки також про ув'язнення І.Франка. Дійшли вони навіть до Канади¹⁴. На початку 1915 р. трохи заспокоїла українську громадськість щодо долі поета газета "Діло", де повідомлялося, що проти нього не вживались репресивні заходи, хоча мають їх всіх на оці¹⁵. Франка, на думку його знайомого М.Заклиновського, "московська охранка, мабуть, лише тому не заарештувала, що він був дуже тяжко хворий"¹⁶.

Зовнішній простір існування письменника під час окупації Львова був дуже обмежений, по суті, замкнений стінами його власного будинку, звідки він виходив уряд рідко, хіба що був змушений якоюсь неординарною подією. Так, друг сім'ї Мар'ян Колодій розповідав, що одного разу він зустрів І.Франка в центрі міста, коло готелю "Жорж", у досить дивному "обладунку": той з двома шаблями синів, що пішли до війська, ішов до магістрату. "Бачите, несучи зброю, – пояснив здивованому М.Колодієві. – Москалі загрозили карою смерті або 3000-ми рублів, якби хто задержав у себе яке-небудь зброю!"¹⁷.

В час російської окупації мало хто із знайомих і приятелів порушував самотність хворого письменника. "... У мене лиш деколи буває д. Бандрівський та дехто з молодіжжі або росіян [тобто наддніпрянців]", – писав І.Франко 24 березня 1915 р. доньці до Києва. Лікар Броніслав Овчарський, котрого попросив взяти під опіку І.Франка напередодні своєї еміграції до Відня знайомий поета Євген Озаркевич, згадував: "У перший візит я застав хворого самотнім і голодним. Ніхто не відвідував його, тільки одна давня приятелька Зигмунтовська часто приходила і приносила йому їсти".

Утім, Б.Овчарський був не єдиний, хто свідчив про гірке, злиденне існування, на яке був приречений І.Франко у воєнний час. Річ у тім, що гонорарний фонд – основне джерело існування письменника у той час – був покладений у банк "Дністер", який під час окупації Львова не функціонував. Можливо, що інформація про бідкування поета могла дійти до Х.Алчевської й від нього особисто – у відповідь на її листівку від 27 вересня 1914 р. Наголосивши на гуманізмі творчості І.Франка, вона закликала такий же гуманізм та милосердя проявити і щодо самого письменника, "літератору при смерті, що стільки світла дав нашому краю". "Таких гуманних проповідників треба спасати від голодної смерті. Він голодає", – писала вона в замітці під назвою "Без хліба"¹⁸. Публікації у пресі, а також звернення І.Франка з проханням про допомогу до родини Ольги Федорівни в Києві – до Володимира Ігнатовича й особливо до Єлисея Трегубова – викликали значний резонанс у Наддніпрянській Україні. Власне, поет і протримався в період російської окупації Львова на ті кошти, які різними шляхами передавала йому українська інтелігенція з Києва, Харкова, Одеси, Полтави, інших міст. Шляхи воістину були різними, подекуди досить несподіваними. Так, одного разу І.Франко неочікувано отримав зібрані для нього на Великій Україні кошти від графа Капніста (відомого своїми антиукраїнськими настроями), котрий приїжджав до Галичини у справах Червоного Хреста, ще раз – від графа Бобринського – губернатора Галичини. Обоє – Капніста та Бобринського – вмовив передати гроші письменникові його друг Д.Демченко¹⁹. Незабаром після звільнення

Львова від "російської кормиги" І.Франко продовжував отримувати гроші з гонорарного фонду. Відтоді, з літа 1915 р., коли тривога про хліб насущний перестала загарювати поетові й без того похмуро його життя²⁰.

Під час війни письменник постійно передавав через українських офіцерів, що служили в російській армії та іноді навідувалися до нього, листи або усні вістки до Анни з проханням повернутися додому. Але донька не верталася, "що Франко відчув болюче, бо лежав у своїй хаті, як Лазар"²¹. Через непослух він навіть хотів "видідичити" доньку, тобто позбавити її спадку²². Сама Анна також "чулася до вини". Так, в одному з листів до батька вона, відповідаючи на його докори у тому, що вона ніколи не була для нього доброю донькою, бо замість того, щоб осолоджувати йому прикре життя, відсунулася, відчужилася від дому, признавалася: "Тату, чи ж Ти думаєш, що я сего не виділа, будучи іще вдома, чи я не думала про се кожний день! І се лежить на мені тяжким докором! На ціле моє життя!". Щоправда, тут же Анна вищу на це складала на домашні обставини: атмосферу в хаті, хворобу Ольги Федорівни²³.

13 листопада 1915 року І.Франка через холоднечу вдома й задля кращого догляду та лікування перевезли до притулку для поранених і хворих січових стрільців у Львові по вул. П.Скарги, утримуваного коштом митрополита А.Шептицького.

В притулку поет не почував себе самотнім. Тут він мав постійний лікарський догляд, певне товариство. "Приют у той час був не лише місцем відпочинку та лікування січових стрільців, тут гуртувалися майже всі активні елементи тодішнього інтелектуального життя у Львові"²⁴. На жаль, не залишилося жодних слідів про якісь особисті контакти І.Франка з тими українськими інтелігентами, що були тоді в притулку Українських січових стрільців.

Утім, про його взаємини із самими січовими стрільцями можна говорити лише у сенсі ставлення їх до письменника, бо ані розмов, ані навіть імен воїнів скупі рядки мемуарних нотаток не доносять. Знаємо тільки про те, що стрільці ставилися до І.Франка з глибокою повагою, шануючи його як "поета і творця, який у серцях збудив величні і безсмертні ідеали й одушевив до боротьби за святі цілі"²⁵.

З деяких мемуарів про той період життя І.Франка може скластися помилкове враження, що на перших порах перебування в притулку поет, виснажений хворобою, зовсім не брався за перо. Тим часом хронологія текстів, створених в останньому, засвідчує інше. Наступного дня свого життя на новому місці, 14 листопада 1915 р., І.Франко написав дві поезії – "Жінка з револьвером" та "Дві чети". Напевно, не було такого дня, аби він не працював над циклом поетичних переспівів за мотивами історії Стародавнього Риму "Ab urbe condita" ("Від заснування міста"), який розпочав ще вдома, 9 серпня 1915 р. За чотири місяці перебування поета у притулку оповідань та поезій (разом із переспівами, зробленими вдома) набралось на два солідні томи. Так само поважний том становить ще одна його збірка – "Вибір із старогрецьких поетів" – "Старе золото", над якою він працював з 12 травня по 12 серпня 1915 р. (всього перекладено близько 7000 поетичних рядків: 232 переклади і переспіви)²⁶. Із стрілецького притулку І.Франко нагадав про себе читачам "Українського слова" двома коротенькими повідомленнями – про святкування Різдва в його рідному селі та про те, що у його хаті, яка тепер пустує, в білий день побували "непорошені гості" – злодії. Існує доволі довгий список й оригінальних поезій І.Франка, створених у притулку. Назвемо лише деякі з них: "Два столівники" (варіант "Два гості"), "Чи віщий сон?", "Дві пари змовників", "Ще не близько весна", "І раптом з добра дива", "Tancerze. Legenda ludowa". Узяті в сукупності з іншими, так само маловідомими або й зовсім невідомими художніми текстами поета воєнної пори, вони відкривають зовсім незнаного І.Франка, замовчуваного ще донедавна. І ще один дуже цікавий документ свідчить про перейнятість його "злобою дня". Це "Українська стрілецька шнайдица для розсікання дротів, помисл д-ра Івана Франка. Малюнки,

схеми шнайдизи з поясненнями. Львів, 9 січня 1916 р.²⁷. "Це такий прилад, – пояснював письменник родичці Ользі Роздольській суть свого винаходу, – що ним можна на віддалі, так, що ніхто не спостеріг би, перетинати колючий дріт в окопах"²⁸. Зберігся й лист-подяка І.Франкові за цей проект від коменданта збірного пункту УСС М.Волошина від 12 січня 1916 р.: "Високоповажний пане добродію! Ваш цінний проект шнайдизи я передав до запасного куреню на руки посла, судового радника і офіцера УСС п. Теодора Рожанковського з тим, щоб проект сей предложив знавцям там на місці та зужиткував для стрілецької справи, як належить. Поки що щира Вам дяка, шановний добродію, за Вашу невтомну працю та труди. Остаюсь з глибокою пошаною М.Волошин, ком. зб. станиці УСС". У цьому "помислі д-ра І.Франка", на виникнення якого, без сумніву, вплинуло його перебування в січовому притулку, бачимо своєрідний знак невідстороненості поета – цього, за означенням імператора Миколи Євшана, "типового суспільника" в українській літературі – навіть у час смертельної недуги, від реалій сучасного йому життя.

З наближенням весни І.Франкові ставало дедалі гірше. "Чи Ви знаєте, що тоді, як Ви приходили на вулицю Скарги, – я ніччю вмирав", – скаржився поет Катрі Гриневичевій²⁹. Залишив письменник притулок на світанку 1 квітня 1916 р., непомітно для всіх і пішки через ціле місто пішов до власної хати. Це була його остання мандрівка Львовом, духовним символом якого він став ще за життя. Як згадувала Софія Монджейовська-Гончар – сестра-жалібниця у притулку, – "всі кинулися його вранці шукати, знайшли й дивувалися, звідки він узяв стільки сили – зробити таку дорогу"³⁰.

28 травня 1916 р. І.Франка не стало. Знайшли його самого лише в брудній подертій сорочці, упокоеного на отоману в порожній кімнаті, худого, понівеченого важкою недугою³¹.

Більше десяти тисяч львів'ян та представників галицького краю прийшли 31 травня 1916 р. до будинку на Понінській, щоб провести Каменяра в останню путь, одягненого у позичену в родині Шухевичів вишиту сорочку. Серед них були представницька делегація полку Українських січових стрільців. Січовики виносили домовину, на плечах несли її на цвинтар, де сотник З.Носковський виголосив від імені стрільців і старшин українського полку промову та поклав срібний вінок на свіжу могилу з написом: "Великому Каменяреві – Ми ломимо скалу". Того сумного дня комендант збірного пункту УСС у Львові отаман М.Волошин заявив, що в особі Івана Франка українське стрілецтво втратило свого духовного провідника" й що, коли "Каменяр не зміг сам посвятити своїх сил для новітнього Запорожжя, то дав йому свого сина Петра"³².

Величний похорон, незважаючи на воєнний час, із новою силою засвідчив загально визнане серед галицького суспільства значення поета, як титана духу українського народу.

Отже, родина І.Франка як і родини сотень тисяч українців, опинившись у вирії Першої світової війни, виявили людські чесноти, якими міг би пишатись їхній батько.

Тема Велика війна й родина І.Франка є проблемою, розкриття якої допомогло б більш всебічно висвітлити духовну роль поета в формуванні національної самосвідомості українства та розкриттю проблем макроісторії через мікроісторію: долю окремої родини і людини в умовах світових катаклізмів.

³ *Здорове В.* Іван Франко і українська публіцистика // *Дзеркало тижня.* – 10 червня 2006. – С.12.

² *Литвин М., Науменко К.* Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. – С.3.

- ³ Пастух Р. Франкова доля. – Дрогобич, 2006. – С.117.
- ⁴ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Спомини про Івана Франка. – Л., 1926. – С.30.
- ⁵ Горак Р. Втеча // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – 1992. – Вип. 56. – С.9.
- ⁶ Пастух Р. Вказ. праця. – С.123.
- ⁷ Франко-Клочко А. Іван Франко та його родина: Спомини. – Вінніпег, 1957. – С.91–92.
- ⁸ Франко-Клочко А. Вказ. праця. – С.92.
- ⁹ Литвин М., Науменко К. Вказ. праця. – С.262.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Летунський відділ УГА // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 10. – Львів, 1937. – С.3–5.
- ¹² Пастух Р. Вказ. праця. – С.125.
- ¹³ Алчевська Х. Лист до І.Франка від 27 вересня 1914 р. // Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної академії наук України. – Ф. 3. – № 1658.
- ¹⁴ Що з Франком? // Український голос. – 1914. – Ч. 48.
- ¹⁵ Діло. – 1915. – 30 січня.
- ¹⁶ Заклинський М. Мої зустрічі з І. Франком // Спогади про Івана Франка. – Л., 1997. – С.525.
- ¹⁷ Колодій М. Іван Франко в році російської інвазії: Кілька споминів і записок // Діло. – 1915. – 1 падолиста.
- ¹⁸ Южный край. – 1914. – № 12331. – 17 октябрю.
- ¹⁹ Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко 1908 – 1916. – Дрогобич, 2006. – С.129.
- ²⁰ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної академії наук України. – Ф. 3. – № 6036. – Арк., 201.
- ²¹ Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – Л., 1997. – С.449.
- ²² Там само. С.450.
- ²³ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної академії наук України. – Ф. 3. – № 1636. – С.64.
- ²⁴ Шуровський В. Іван Франко серед Українських січових стрільців // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 рік. – Л., 1926. – С.23.
- ²⁵ Там само. – С.12.
- ²⁶ Іван Франко: Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка // Записки НТШ. – 1967. – Т. CLXXXII. – С.19–67.
- ²⁷ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної академії наук України. – Ф. 3. – № 2292.
- ²⁸ Роздольська О. Спогади про поета // Спогади про Івана Франка. – Л., 1997. – С.550.
- ²⁹ Гриневичева К. Спогади про І. Франка // Вісник Союзу Визволення України – 1916. – № 33.
- ³⁰ Монджейовська-Гончар З. Останні дні з Франком. Спогад про великого письменника // Неділя. – 1936. – Ч. 20 (389). – 24 травня.
- ³¹ Пастух Р. Вказ. праця. – С.82–83.
- ³² Діло. – 1916. 1 червня.